VERONICA TURCUŞ

# SEXTIL PUŞCARIU ÎNTRE ŞTIINȚĂ ŞI POLITICĂ. UN EPISOD ITALIAN DIN 1933

Personalitatea poliedrică a lui Sextil Puşcariu în perioada antebelică şi interbelică a fost receptată ca atare atât în țară cât şi în străinătate. Renumele său, legat în primul rând de realizările ştiințifice în domeniul filologic, a fost recunoscut în toate centrele academice care aveau relații cu mediul universitar românesc. Una dintre cele mai semnificative legături pe care savantul român a întreținut-o cu un spațiu cultural ce privea cu simpatie evoluția culturală a României interbelice a fost cea cu Italia. Evident că, dincolo de clişeizantele conexiuni genetice care i-ar lega pe italieni de români, această relație se dezvolta pe fundamentele filologice care atestau înrudirea mai mult sau mai puțin îndepărtată a limbii italiene cu limba română.

Aşa cum este firesc, relațiile culturale sunt o foarte bună şi utilă interfață pentru relațiile politice (care pot sau nu să coincidă pozitiv cu cele culturale). Numele lui Sextil Puşcariu a fost unul dintre importantele nume ale culturii interbelice, alături de cel al lui Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, care erau intens vehiculate şi în viața politică şi aveau un reflex şi în relațiile politice bilaterale pe care România le dezvolta cu terți. Relația Regatului român cu cea a Regatului italian interbelic fusese, imediat după Primul Război Mondial, excelentă, dar după ascensiunea lui Mussolini aceasta, deşi păstrase cultul originilor comune, devenise mult mai pragmatică şi mai dedicată conceptului de *realpolitik*, care adeseori vădea o tensiune contrastantă între România şi Italia.

Într-un joc politic de această natură este prins, fără voia lui, în anul 1933 şi Sextil Puşcariu. Două documente diplomatice conservate în Archivio Storico-Diplomatico al Ministerului Afacerilor Externe de la Roma (Farnesina) ne dau de ştire despre intenția unor reprezentanți ai autorităților italiene de a i se conferi o decorație lui Sextil Puşcariu, pentru contribuția la dezvoltarea lingvisticii şi a colaborării lingvistice româno-italiene. Mediatorul cauzei lui Puşcariu era senatorul italian Francesco Salata, membru al Senatului Regatului Italiei din 15 noiembrie 1920, înalt funcționar atât al Consiliului de Stat al Italiei cât şi al Ministerului Afacerilor Externe, unde avea responsabilitatea arhivelor[1], dar care se apropia de

[1] Pagina oficială a Senatului Italiei repertorizează pentru Francesco Salata următoarele demnități: „Consigliere di Stato (2 gennaio 1920), Presidente di sezione del Consiglio di Stato (17 settembre 1940), Deputato alla Dieta provinciale dell'Istria (1909), Assessore della Giunta provinciale

*DACOROMANIA, serie nouă, XXI, 2016, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 95–100*

**BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei**
**Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)**

preocupările lui Sextil Puşcariu prin faptul că era născut în Istria, la Ossero, în 17 septembrie 1876, fiind practic cu un an mai mare decât Puşcariu.

Senatorul Salata a considerat că, având în vedere contribuţia lui S. Puşcariu la dezvoltarea filologiei romanice, acesta merită să fie recompensat de Regatul Italiei cu o semnificativă decoraţie, care să stabilească şi paritatea de tratament pentru S. Puşcariu, ţinând cont că Regatul României îl recompensase pe filologul torinez Matteo Bartoli[2], oarecum omologul italian al lingvistului român. Dar să vedem ce spun documentele diplomatice. Cel dintâi este o *Notă* a Oficiului Protocol (*Cerimoniale*) al Ministerului Afacerilor Externe de la Roma către Direcţia Generală Afaceri Politice (DGAP) din acelaşi minister, prin care i se aduce la cunoştinţă respectivei direcţii solicitarea făcută de senatorul Salata. În general, se cunoaşte că în cadrul unui minister de externe, coordonarea şi strategia politică se face în interiorul direcţiei afaceri politice. Aşadar, Protocolul italian se adresa în mod instituţional celui destinat să-i ofere *nulla osta* la propunerea lui Salata. În debutul *Notei* menţionate se face referire în mod echivoc la titulatura lui Sextil Puşcariu de rector al Universităţii din Cluj, cu toate că el nu mai era în funcţie. Această titulatură, care putea fi calificată cel mult onorifică, probabil a fost utilizată de Salata pentru a emfatiza personalitatea lui Puşcariu. Că este aşa o dovedeşte menţiunea câteva rânduri mai jos unde se specifică: *predă la Universitatea din Cluj şi conduce Muzeul Limbii Române pe care l-a înfiinţat*. Nu lipsesc elementele obligatorii din *curriculum*-ul lui Sextil Puşcariu: născut la 4 ianuarie 1877, a predat limbi neolatine la universităţile din Viena şi Cernăuţi, fiind numit, după ce

dell'Istria, Vicesegretario generale per gli affari civili presso il Comando supremo dell'Esercito (1918), Addetto alla Delegazione italiana presso la Conferenza della pace di Parigi (1919), Direttore dell'Ufficio centrale per le nuove province del Regno presso la Presidenza del Consiglio (luglio 1919–novembre 1922), Delegato per la ripartizione degli archivi della cessata amministrazione austriaca e stati successori dell'Impero austroungarico (agosto 1924), Membro del Consiglio per gli archivi (8 aprile 1926–25 novembre 1942), Presidente della Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici (1926), Presidente della Commissione per il riordinamento degli archivi del Ministero degli Affari Esteri (1929), Direttore del servizio archivio storico e biblioteca del Ministero degli Affari Esteri (1° settembre 1930), Direttore dell'Istituto italiano di cultura a Vienna (1934), Ministro plenipotenziario a Vienna (1936–novembre 1937), Socio corrispondente della Deputazione di storia patria per le Venezie (5 novembre 1916), Presidente della Deputazione di storia patria per le Venezie, Presidente della Società istriana di archeologia e storia patria (14 giugno 1925), Membro del Comitato nazionale per la storia del Risorgimento, Membro effettivo nazionale dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti di Venezia, Socio onorario della Società dalmata di storia patria". http://notes9.senato.it/web/senregno.nsf/a52b2f6040cae29dc125785d0059c4c9/853a9f2e8d41859c4125646f005f4620?OpenDocument

[2] Matteo Giulio Bartoli (22 noiembrie 1873, Albona d'Istria–23 ianuarie 1946, Torino) a fost un lingvist italian. A studiat la Universitatea din Viena şi a predat la Universitatea din Torino din 1907 până spre sfârşitul vieţii. A fost promotorul Atlasului lingvistic italian. Este autorul umor lucrări precum *Das Dalmatische* (1906), *Introduzione alla neolinguistica* (1925), *Saggi di linguistica spaziale* (1945), *Breviario di neolinguistica* (1925, în colaborare cu G. Bertoni), *Alle porte orientali d'Italia. Dialetti e lingue nella Venezia Giulia* (1945).

BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)

„ţinuturile române supuse dinastiei de Habsburg au fost revendicate de România", rectorul Universităţii din Cluj. Este pus accentul pe bogata şi variata activitate a savantului român aşa cum este oglindită în bibliografia întocmită cu ocazia împlinirii a 50 de ani (1927). Salata subliniază că profesorul Bartoli, omologul lui Sextil Puşcariu pentru filologia romanică italiană[3], a fost onorat de România prin desemnarea ca *doctor honoris causa* al Universităţii din Cluj şi decorarea cu Ordinul *Steaua României* în grad de Mare Ofiţer şi că se impune ca Italia să replice prin decorarea lui S. Puşcariu cu ordinul Coroana Italiei în grad de Mare Ofiţer.

Se apreciază că decorarea lui Puşcariu ar putea fi făcută în decurs de câteva săptămâni, având în vedere că filologul român întreprinde un turneu ştiinţific în Germania, Franţa şi Italia, unde va face etape la Torino, Firenze şi Roma. În capitala Italiei, se specifică, va conferenţia la Şcoala Română din Roma. Ca interval cronologic al prezenţei la Roma se indică primele zile ale lui martie.

Am făcut o descriere atât de detaliată a textului elaborat de Oficiul Protocol deoarece e important în dinamica răspunsului pe care-l va da Direcţia Generală Afaceri Politice. Trebuie să precizăm, înainte de a evidenţia textul emis de DGAP, că documentul trimis de Oficiul Protocol are o serie de adnotări făcute cu creionul. care se vor regăsi apoi punctual inserate în răspuns.

Textul-răspuns numit *Notă pentru Oficiul Protocol* este datat 10 martie 1933, deci la circa trei săptămâni de la receptarea solicitării, dată care coincide cu finalul sejurului la Roma al lui Puşcariu.

În buna tradiţie a formulărilor protocolare specifice limbajului specios al diplomaţilor, DGAP recunoaşte că opera ştiinţifică a lui Puşcariu este demnă de laudă şi că, de asemenea, se impune reciprocitate din partea Italiei pentru gestul binevoitor făcut de România faţă de profesorul Matteo Bartoli. Aceasta constituie, potrivit limbajului diplomaticii, *arenga*. În partea dispozitivă a textului însă, ne întâlnim cu o situaţie în care *realpolitik* bulversează şi decredibilizează o întreagă arhitectură a unor optime relaţii culturale. Decidenţii politici din Ministerul de Externe de la Roma împachetează politic un refuz brutal faţă de propunerea senatorului Salata. Se prevalează de circumstanţa că în contextul politic în care la Cluj aveau loc, tocmai în acele luni, mişcări antirevizioniste şi mai cu seamă antimaghiare nu este momentul pentru o astfel de recunoaştere a meritelor ştiinţifice, nefiind vorba de merite politice. Dar şi aici este frapantă grila de lectură a profilului public al lui Sextil Puşcariu din partea autorităţilor politice italiene; explicaţia are un suport neadecvat instituţional: „Acordarea unei înalte decoraţii italiene Rectorului unei instituţii culturale româneşti ce a substituit-o pe cea maghiară, considerată centrul iradiant al culturii maghiare în Transilvania, ar da, probabil, loc unor interpretări pe care este bine să le evităm". Întreaga explicaţie avea la bază „scăparea" senatorului Salata care, în întâmpinarea făcută Oficiului Protocol, îl numise pe Sextil Puşcariu

[3] Mai pe larg despre raportul bilateral Bartoli–Puşcariu a se vedea, recent, Federica Cugno, *Legături între Atlante linguistico italiano şi Atlasul lingvistic român*, în „Caietele Sextil Puşcariu", I, 2015, p. 53–60.

BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)

rector al Universității din Cluj, în buna tradiție protocolară când o personalitate publică este asociată cu oficiul instituțional cel mai înalt deținut în cariera sa publică. Problema ridicată de DGAP transfera problema decorației lui Sextil Puşcariu din planul cultural în plan politic, ceea ce era eronat, dar eroarea îşi găsea substanța în regândirea strategiei de politică externă a Italiei şi în procesul ambiguu şi nu atât de evident de răcire a raporturilor cu România. Surprinzătoare este însă suprapunerea făcută de specialiştii în politică externă de la Roma între Universitatea din Cluj şi „centrul iradiant al culturii maghiare din Transilvania". Universitatea din Cluj până în momentul alipirii Transilvaniei la România fusese o instituție de nivel mediocru, intelectualitatea transilvăneană maghiară cu *pedigree* frecventând mai degrabă universitățile din capitala regatului maghiar sau pe cea de la Viena. Dezvoltarea masivă, chiar dacă cu inconsecvențe, suişuri şi coborâşuri, a Universității din Cluj a fost marcată chiar de rectoratul lui Sextil Puşcariu. Dacă, într-o anumită măsură, diplomații italieni au dreptate, aceasta poate consta în recunoaşterea meritului lui Puşcariu de a fi ridicat ateneul clujean la nivel de universitate de rang național.

Există, față de refuzul de a-i acorda lui Puşcariu decorația solicitată de un membru al Senatului Italiei, şi o explicație subiectivă: numărul decorațiilor asociate personalităților române pe anul 1933 se epuizase, în contextul în care în luna ianuarie se inaugurase *in pompa magna* noua clădire a Accademia di Romania din Roma, chiar în prezența lui Benito Mussolini[4].

Dincolo de aceste explicații obiective, revenind la *realpolitik*, trebuie să observăm că decorarea lui Sextil Puşcariu era solicitată de unul dintre partizanii filoromâni pe linia înrudirii lingvistice, dar şi a destinului politic frământat al teritoriului natal – Istria, întocmai cu transilvăneanul Puşcariu. Însă Ministerul Afacerilor Externe al Italiei era condus direct de Benito Mussolini din 20 iulie 1932, iar ducele era hotărât să promoveze o politică externă agresivă, destinată să contrabalanseze ponderea Franței în Europa Centrală şi Orientală, radical opusă poziției româneşti. În acest context, aliatul cel mai plauzibil devenea pentru Italia, în această zonă, Ungaria. Fapt este că în martie 1934 vor fi semnate protocoalele de la Roma între Italia, pe de o parte, Ungaria şi Austria, pe de altă parte, prin care sunt întărite legăturile politice şi economice dintre țările semnatare. Revizionismul era una dintre liniile magistrale de politică externă maghiară, iar Italia era dispusă să-l accepte pentru a-şi satisface pretențiile şi proiectele în politica externă.

Acesta este un episod destul de amar pentru evoluția relațiilor culturale italo-române şi demonstrează, încă o dată, că politica adesea este în neconcordanță cu legitimele interese culturale ale inteligheției unei națiuni.

[4] În legătură cu inaugurarea Institutului, vezi Veronica Turcuş, *Emil Panaitescu (1885–1958) şi Şcoala Română din Roma*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»", XLVIII, 2009, p. 288.

BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)

## ANEXĂ DOCUMENTARĂ[5]

Ministero degli Affari Esteri
Ufficio Cerimoniale
912/100
APPUNTO[6]
Per la Direzione Generale Affari Politici

Il Sen. Salata ha segnalato per il conferimento di una onorificienza cavalleresca italiana il Prof. SEXTIL PUŞCARIU, Rettore dell'Università di Cluj.

Il Prof. Puşcariu nato a Braşov il 4 gennaio 1877 insegnò ingue neo-latine nella Regia Università di Vienna e di Czernovitz. A guerra finita, rivendicate alla Rumenia le terre rumene già soggette alla Monarchia degli Asburgo, fu nominato rettore dell'Università di Cluj (Klausenburg), ove insegna tuttoa e dirige il „Museo della lingua romena" da lui fondato.

La rivista DACOROMANIA, organo ufficiale del Museo, mostra con quanto successo il Puşcariu persegua il suo scopo d'illustrare la lingua antica e moderna dei Romeni.

Ricca, varia, importante è la produzione scientifica, del Puşcariu. La bibliografia delle sue pubblicazioni, stampata nel fascicolo di febbraio-giugno 1927 della Rivista filologica di Cernăuți, fascicolo dedicato al Puşcariu per il suo 50° compleanno e contenente contributi d'illustri studiosi di filologia rumanza, comprende oltre 270 numeri.

La Romania ha'onorato nel Prof. Matteo Bartoli della R. Università di Torino il collaboratore italiano dell'opera nominandolo doctor honoris causa dell'Università di Cluj e conferendogli l'Ordine di'Grande Ufficiale della Stella di Romania.

L'onorifcienza adeguata alla posizione del Prof. Puşcariu sarebbe il Grande Ufficialato della Corona d'Italia.

L'Ufficio del Cerimoniale prega la Direzione Generale degli Affari Politici di voler esprimere il suo parere al riguardo.

Il Prof. Puşcariu nel mese di febbraio svolgerà un ciclo di conferenze a Berlino, a Lipsia, a Tubinga, a Berna, a Parigi (presso la Sorbona) a Digione e a Monpelier. Quindi intende venire in Italia dove parlerà, usando la lingua italiana che possiede perfettamente, a Torino, a Firenze e infine a Roma (presso la Scuola Romena). Si può prevedere che la sua permanenza a Roma sarà fra la fine di febbraio e i primi di marzo pross

Roma, lì 18 Feb 1933, Anno XI ss indescifrabil
Ministero degli Affari Esteri
Aff. Pol. Uff. II°
207192/432

[5] Documentele sunt conservate la Archivio Storico-Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri, Roma, fondo *Affari politici 1931–1945, Romania*, busta n. 6 (1933).

[6] Documentul are în oglindă, în partea stângă, următoarele adnotări făcute cu creionul: 1. *La Cluj au avut loc manifestări antirevizioniste*; 2. *Elementul cult maghiar este destul de numeros la Cluj*: 3. *A fost depăşit numărul de decoraţii acordat cetăţenilor români*.

BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)

APPUNTO PER L'UFFICIO DEL CERIMONIALE

In relazione all'Appunto n. 912/100, si ha il pregio di far conoscere che la segnalazione fatta dal Senatore SALATA per il conferimento di una onorificenza italiana al Prof. SEXTIL PUŞCARIU, Rettore della Università di Cluj, è degna di considerazione sia per l'opera svolta dal predetto Professore, sia per la circostanza dell'avvenuta concessione di un'onorificienza romena al Prof. Bartoli.

Non si può tuttava non tener conto dell'attuale momento politico ed in particolare della circostanza che proprio a Cluj, dove l'elemento colto ungherese è piuttosto numeroso, hanno avuto luogo recentemente manifestazioni antimagiare ed anti-revizioniste. La concessione di un'alta onorificienza italiana al Rettore di una istituzione culturale romena, sostituitasi a quella ungherese che era considerata il centro irradiante della cultura magiara in Transilvania, darebbe probabilmente luogo, nei nostri riguardi, a rilievi che è preferibile evitare.

In considerazione di quanto precede, sembra opportuno soprassedere per ora al conferimento dell'onorificienza di cui sopra, giustificando il rinvio anche col fatto che in questi ultimi mesi le concessioni ai cittadini romeni hanno superato il numero previsto.

Roma, lì 11 marzo 1933, XI ss indescifrabil

## SEXTIL PUŞCARIU BETWEEN SCIENCE AND POLITICS. AN ITALIAN HAPPENING IN 1933

(*Abstract*)

The study presents original documents proving the interest of the interwar Italian intelligentsia for the Romanian scientist Sextil Puşcariu and their desire to be decorated by the Italian state for its contribution to the development of bilateral cultural relations. But Italian authorities are opposed to this scenery citing the role that Sextil Puşcariu it had in the development of University of Cluj and that Hungarians do not feel represented in universities. Basically this decision follows the political orientation of Italy to Hungary.

**Cuvinte-cheie:** *România*, *Italia*, *diplomaţie*, *Universitatea din Cluj*.
**Keywords:** *România*, *Italy*, *diplomacy*, *Cluj University*.

*Institutul de Istorie „George Barițiu"*
*al Academiei Române*
*Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 12–14*
*vturcus@yahoo.it*

**BDD-A24621 © 2016 Editura Academiei**
**Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 03:01:29 UTC)**